

Економічна теорія

Михайло ДОВБЕНКО

**ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ
ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ:
КРИЗА ЧИ РОЗВИТОК?**

Резюме

В останні десятиліття значно розширився спектр оцінок стану сучасної економічної науки – від безумовно оптимістичного до вкрай песимістичного. Дедалі частіше звучать думки про занепад, кризу економічної науки, її «ракове захворювання», «жертву формалізму» тощо. Інтелектуальну спільноту охоплює безнадія. А що відбувається насправді?

Стриманий оптимізм в оцінці розвитку економічної думки демонструє автор статті. Його аргументи побудовані на результатах новаторських досліджень економістів-нобеліантів. І хоч талановитий шведський винахідник Альфред Нобель не започатковував Нобелівської премії з економіки, але її ініціатива групою шведських учених і банкірів виявилася більш ніж вдалим експериментом щодо розвитку його ідей (цього року відзначаємо 40-річчя її вручення). Тому осмислення цього феномену спонукає до важливих змін в економічній науці загалом і в економічній теорії як її фундаментальній частині.

Ключові слова

Сучасна економічна наука, криза економічної науки, коло набутого знання, економічна нобелелогія.

© Михайло Довбенко, 2010.

Довбенко Михайло, докт. екон. наук, Інститут відкритої політики, м. Київ, Україна.

Класифікація за JEL: B00, F02.

На межі XX і XXI століть чимраз активніше лунають різні, часто суперечливі оцінки стану економічної науки. Зокрема, почесний професор Принстонського університету Вільям Баумоль переконаний, що «наша область [економічної] науки живе і процвітає, вона готова стартувати в двадцять перше століття» [1]. Водночас відомий американський економіст та історик економічної думки Роберт Хайлбронер вважає: «Внесок сучасної економічної науки в розширення наших знань про соціальні процеси не просто розчаровує, він відверто бідний порівняно з тим, що було зроблено Адамом Смітом, Джоном Стюартом Міллем, Карлом Марксом, Торстейном Вебленом, Альфредом Маршаллом, Джоном Мейнардом Кейнсом чи Йозефом Шумпетером. Якщо судити про сучасну економічну теорію за її філософським та історичним змістом, ми будемо змушені визначити їй місце в надрі, а не в зеніті її історії» [2]. Російський учений-економіст Євгеній Балацький, аналізуючи закономірності розвитку економічної науки, відзначає, що «більш ранні праці економістів характеризувалися вищою збалансованістю. Напевно, у міру розвитку економічної науки в її надрах почали наростати відцентрові сили, які розривають єдине економічне знання на окремі фрагменти ... такий стан справ можна кваліфікувати як початок кризи» [3].

З різних економіко-теоретичних центрів звучать ще категоричніші оцінки. Так, науковець з Кембриджського університету (Велика Британія) Тоні Лоусон вважає, що «економічна теорія зазнає серйозної кризи в поясненні подій, що відбуваються в реальному світі, і в здійсненні аналізу, придатного для економічної політики» [4]. Деякі науковці з Московського державного університету переконують, що «криза всієї системи сучасної економічної думки, яку широко визнають на Заході, в тому, що жодна нинішня теорія не в стані охопити і пояснити сукупну господарську дійсність» [5]. У своїй спільній праці, опублікованій Гарвардським університетом, Роберт Хайлбронер і Вільям Мілберг пов'язують кризу сучасної економічної теорії з відсутністю широко використовуваного набору політичних і соціальних принципів, якими характеризували макроекономіку минулих років [6].

Цікаву аргументацію щодо наявності «глибокої та затяжної кризи сучасної економічної теорії» наводить російський академік Віталій Полтерович: «Криза виявляє себе не лише в тому, що теоретична економіка не змігла знайти ефективні рішення насущних проблем економічної політики, зокрема, в країнах, де тривають реформи, а й глибинним внутрішнім для теорії чином: відбувається нагромадження теоретичних фактів, що свідчать про принципову обмеженість її методів» [7]. На жаль, така категоричність суджень науковців не завжди підсилює вагомість їхніх аргументів. Більше того, згаданий В. Полтерович вражає своєю відвертістю, заявляючи: «...Я не

бачу ясних шляхів виходу з кризи» [8]. Ніби продовження цього твердження, звучить висновок знаного професора Хартфордширського університету (Велика Британія) Джеффри Ходжсона: «Нинішній стан економічної теорії можна було б назвати фарсовим, не будь він настільки трагічним» [9].

Можна було б не реагувати на такі висловлювання, розуміючи, що шляхом плюралізму думок лише й має розвиватися наука. Але ж за відсутності реакції на критику слідує ... абсурдні звинувачення на адресу економічної науки. Наприклад, Микола Руденко переконує, що навіть «занепад Аргентини пояснюється загальною недосконалістю сучасної економічної науки» [10]. У такому випадку мовчати не можна. Справді, Аргентина впродовж 1990-х років кілька разів оголошувала дефолт. Проте відомо, що за останні 30 років оголошували дефолт за облігаціями і банківськими боргами понад 70 країн світу. Але виникають запитання: чому загальна недосконалість сучасної економічної науки стала причиною занепаду саме Аргентини? Хіба дефолти у Сальвадорі (1981–1996 рр.) чи у Венесуелі (1995–1997 рр.) були не такими болісними? Чи, наприклад, на Соломонових островах (1995–1997 рр.) і в Росії (1998 р.) вивчали різні економічні теорії? А може, тому, що в Анголі (1992–1997 рр.) їх взагалі не вивчали, а в Хорватії (1993–1996 рр.) надто багато приділяли їм уваги?!

По-перше, навіть не потрібно бути фахівцем-інтелектуалом, щоб зрозуміти, що дефолт здебільшого означає форму прострочення платежів за банківськими кредитами. І, зазвичай, проблему порушення первісних зобов'язань усували за допомогою обміну облігацій на нові або дострокового викупу боргу. По-друге, економічні системи переважної більшості країн світу функціонують не відповідно до логіки ринку, а як комбінація ринку, організації, мереж і адміністрування, які по-різному поєднуються в конкретних географічних та історичних умовах. Отже, неправильні дії, як і незнання деякими урядовцями цих країн основ економічної науки, не варто прикривати її недосконалістю.

Навіть сповідуючи критичне ставлення до окремих теоретичних положень сучасної економічної науки, не можна погодитися з її негативними оцінками, адже реалії життя змінюються, світ ускладнюється, а знання кожні кілька років подвоюються. Цивілізаційний поступ характеризує не лише глобалізація, а й дезінтеграція. Настає технотронна ера, в якій формується нова економіка – економіка динамічних знань з її найзатребуванішим товаром – інформацією. Попередня економічна система більше не може функціонувати за тими положеннями, за якими діяла впродовж майже 500 років з часу своєї появи. Звична для неї система знань уже не в змозі ні пояснити сутність багатьох радикальних трансформацій, ні передбачити хід і наслідки їх подальшого перебігу. Багато людей, у тому числі й окремі науковці, панікують, вважаючи таку ситуацію глобальною кризою і глибокою кризою науки, зокрема.

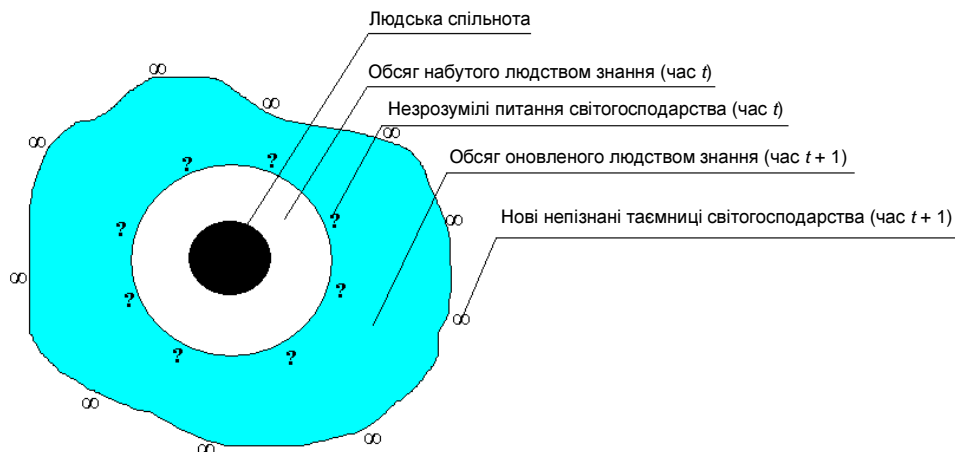
Разом з тим, слід: а) пам'ятати, що динаміка цивілізаційних та економічних змін існувала завжди, і в кожному перехідну епоху з'являлися кризові

настрої; б) усвідомити, що у зазначеній багатолікій світовій системі феноменів завжди пропадають уже вивчені взаємозв'язки та взаємозалежності і постійно з'являються невідомі, виникають зовсім нові економічні закони, концепції, гіпотези.

Усвідомлення цього ґрунтується на фундаментальному розумінні дійсності. У ході неповторного процесу пізнання світу людство формує коло набутого знання (див. рис. 1). Водночас поза цим колом залишається ціла низка питань з невідомими відповідями (???...). Із безперервним і неоднаковим за спрямованістю накопиченням знання шириться також обрій незнання ($\infty, \infty, \infty, \infty \dots$). Шлях цей прямує в нескінченність (бо рух вічний), але людство все одно йде ним, тому що є особлива радість зустріти чергову ідею або уявлення, поліпшити життя громадянам.

Рисунок 1.

Коло накопичення знань, що розширюється

Перед цим об'єктивним процесом ніхто не може встояти, його потрібно розуміти. Навіть під впливом всепроникаючої невизначеності маємо збагнути, що це не криза системи знань. Тому не можна погодитися з думкою російського вченого, докт. екон. наук В. Куликова про те, що «поміж тим, погляд на проблему економічного розвитку і, зокрема, на загальну картину світу, в якому ми живемо, не дають відповіді на багато запитань. Отже, наша наука перебуває у кризі» [11].

Завдяки невинній змінюваності природи, в т. ч. внаслідок господарської діяльності, невичерпний процес її пізнання завжди буде перманентною потребою людства. Як і порив у непізнане й надалі буде суттю дослідницької діяльності, а наука постійно стикатиметься з новими обставинами, що потребуватимуть нетрадиційних підходів і методів. Рухаючись таким шляхом, слід використовувати сам процес пізнання на благо людей. Навіть зважаючи на те, що більшість сьгоднішніх природних закономірностей і соціальних інституцій існуватимуть і завтра, навряд чи можна повністю передбачити і належно оцінити колосальні трансформації у виробництві та виробничих відносинах. Тому щораз по разі економічна думка має виявляти новації, досліджувати та формулювати їх. Проста екстраполяція минулих тенденцій у вищій мірі є недоречною. Як і мінливість економічного середовища приводить до того, що можливості прогнозування виявляються обмеженими.

Економічна теорія за своєю суттю – це система економічного знання. По-перше, система відкрита, нерівноважна, багатогранна; по-друге, такого неоднорідного знання, що є не абсолютною істиною, а динамічною сутністю, тобто можливим знанням. Його продукування – нескінченний процес (див. рис. 1). Думку ж не зупинити. А оскільки знання ніколи не буває і не може бути стаціонарним станом, то економічна теорія не може зазнати системної кризи, або «кризи всієї системи сучасної економічної думки». Розширення сфери впливу економічного знання через появу нових теоретичних конструкцій змушує це знання пристосовуватися до нових вимог, аби підтримати порядок в інтелектуальному просторі (колі накопичення знань), який увесь час змінює свої межі. Тобто, відбувається еволюція – природний процес розвитку продуктивного знання.

Цей процес може мати дві форми розвитку: *поступальну* (О. Худокормов її називає «інноваційно-регулярною») – це «механізм регулярного вдосконалення економічної науки, побудований на систематичних і постійних «фундаментальних» та «покращувальних» інноваціях» [12]. І *кризово-методичну*, що являє собою радикальну зміну окремих теоретичних конструкцій (коли ситуація динамічно змінюється в міру розвитку пізнання). Це не занепад, не кінець чи смерть усїєї економічної теорії, бо економічне знання не зникає, а переходить в іншу якість. Друга форма – своєрідне «чистилище», де хірургічним шляхом (тобто болюче, але швидко) відбувається вилікування «хворої» частини системи. Це закономірний процес істотного оновлення продуктивного знання:

1) яке тривалі роки не піддавалося «терапевтичному лікуванню» або момент розвитку якого свідомо відтягували;

2) тому що реалізується шляхом зняття заборон на іншу думку, відновлення каналів обміну інформацією тощо;

3) коли нагромаджуються факти, що суперечать наявній окремій теоретичній конструкції та вибудовуються в альтернативну конкурентну щодо неї

гіпотезу (змінити традиційне знання неможливо, вказавши лише на властиві йому вади та невідповідності, необхідно запропонувати альтернативу).

Це радше криза методики оновлення економіко-теоретичних ідей, їх переосмислення.

В економічній науці, у тому числі в сучасній, була і завжди буде криза методики оновлення окремих економічних течій, концепцій, моделей. Вона має конструктивний потенціал – очищає систему від малореалістичного, малопрофесійного знання, зосереджує на перспективі, формує інноваційні сигнали та передумови продукування нового, зобов'язує теоретиків пристосовуватися до наявного порядку в інтелектуальному просторі. Наприклад, у період між двома світовими війнами інституціоналізм був фактично панівною школою американської економічної думки. Знехтувавши завданням розробити власну основоположну теорію та обмежившись описовим «реалізмом», він поступився місцем неокласичному формалізму. Та навіть така помилка переважно методологічного й епістемологічного характеру не стала підставою, аби «поховати» цю наукову течію. І вже в середині 1970-х років завдяки розвитку методології та методів самої економічної науки і переосмислення на цій основі багатьох традиційних економічних проблем, застосування таких нових методів у галузях права, соціології, політології, економічної історії, міжнародних відносин набуває «вибухового» характеру розвиток нової інституціональної економічної теорії. Нині в активі неінституціоналізму – Нобелівські премії класиків оновленого напрямку Р. Коуза і Д. Норта. Неодмінно додали йому авторитету й цьогорічні відзначення цією нагородою Е. Остром і О. Уільямсона.

Осмислення фундаментального механізму накопичення знання дає змогу прояснити суперечності та збагатити наше розуміння складного процесу появи криз методики оновлення окремих економічних течій, концепцій, моделей. Через зняття суперечностей: а) між темпами змін у змісті економічних процесів та темпами змін теоретичних настанов – основного джерела таких криз і б) між цілісністю економічної теорії та її диференціацією за окремими напрямками та програмами дослідження формується підґрунтя для появи інновацій, перспектив. Ідеї, що ґрунтуються на науковому системному дослідженні стану суперечностей економічного знання, є чи не найзатребуванішими життям.

Водночас твердження, подібні до висловлювань М. Руденка, призводять до викривлених уявлень про теоретико-методологічні процеси, які відбуваються в економічній науці. Чим же ж тоді економічна наука буде приваблювати молодь та вражати суспільство? Більше того, далекі від об'єктивності критично-експертні оцінки стану економічної науки невиправдано затьмарюють її справжні досягнення.

Аналіз значної кількості монографій і наукових статей, опублікованих упродовж останніх майже двадцяти років, свідчить, що вчені різних країн і наукових шкіл зуміли запропонувати суспільству цілу низку інтелектуальних новацій. Більшість із них має неабияку наукову цінність і практичну користь.

На цьому тлі особливо показовими є результати новаторських досліджень економістів – лауреатів Нобелівської премії. Починаючи з 1969 р. – першого року відзначення найвагоміших економічних досягнень, – почесну нагороду отримали 64 номінанти. Всебічна незалежна оцінка наукового доробку та обрання щорічних нобеліантів – унікальна подія, що має надзвичайний вплив як на розвиток економічної теорії, так і на формування економічної практики. У сучасному спектрі всіх наукових відзнак (не лише економічних) Нобелівська премія займає найвищу позицію, закріплюючи нову реальність в інтелектуальному світі.

Якщо неупереджений підхід нобелівських інституцій до визначення найкращого економічного доробку вчених майже не піддають сумніву, то думки про «відрив економічної науки від практики», що економіці катастрофічно не вистачає «власного предмета досліджень», що «більшість економічних теорій не можуть пояснити нічого реально існуючого», що «глибока економічна наука відриває нас від реальності, а отже, і від істини» продовжують з'являтися у спеціальній літературі [13]. У такій ситуації не кожен економіст визначить, який напрям сприяє оновленню теорії та в чому полягає його прогресивність. Певно, тому й лунають нарікання, мовляв «розмах талантів і діяльності визначних економістів з часом поступово затухає і зараз, можна сказати, практично зійшов нанівець» [14].

Чи така вже безнадійна ситуація? Ні, звичайно. Адже є таланти, які привели суспільство до технотронної ери і формують економіку динамічних знань! Але про те, чим вони поповнили інтелектуальний потенціал суспільства, широкому загалу відомо мало. Слабка поінформованість і нерозуміння теоретичних положень у контексті глобалізаційних процесів породжують популістські звинувачення (на кшталт цитованого М. Руденка).

Щодо «відриву економічної науки від практики». Чи не найкращий спосіб заперечити такі думки – навести приклади економічних теорій, що в нинішніх реаліях доводять протилежне. Таких фактів багато. Зокрема, економічна політика Швеції спирається на теоретичну концепцію, близьку до кейнсіанської, основи якої були закладені ще на початку ХХ століття. Сходження до «соціального достатку» почалося в 1920–1930-х рр. і, особливо активно, після Великої депресії. Саме тоді вісім шведських дослідників (К. Віксель, Г. Кассель, Д. Давідсон, до яких приєдналися молоді вчені Г. Мюрдаль, Б. Улін, Е. Лундберг, Е. Ліндаль, Д. Хаммаршельд) опублікували низку праць, основні положення яких, по-перше, передбачали головні висновки, зроблені незалежно від Дж. Кейнса, про роль держави в економіці та про необхідність підтримки високого рівня зайнятості як запоруки швидкого розвитку країни. По-друге, сприяли створенню фундаментальної концепції економічної політики.

Характерно, що згадані молоді дослідники, теоретичні розробки яких згодом називали шведською школою макроекономіки, у 1937–1939 рр. залишили академічну науку і зайнялися реалізацією своїх розробок на практиці. Вони ввійшли до складу уряду, очолили політичні партії, профспілки,

провідні дослідні інститути. Цікаво, що Д. Хаммаршельд згодом став Генеральним секретарем ООН, а Г. Мюрдаль, якого вважають засновником школи, і Б. Улін – лауреатами Нобелівської премії з економіки.

Уже немає в живих ані Д. Хаммаршельда, ані Б. Уліна, ані Г. Мюрдаля, проте й досі головні положення створеної ними концепції активної взаємодії економіки і соціальної сфери реалізують на практиці. У 1950–1970-х рр. Швеція стала лідером науково-технічної революції в Європі, демонструючи найвищий рівень життя й освіти населення, його повну зайнятість і найменші розриви в доходах сімей. Навіть економічну кризу, що охопила країну на початку 1990-х рр., доволі швидко було приборкано. І зараз уряд Швеції, порівняно з урядом США, бере на себе набагато більшу відповідальність за сприяння суспільному добробуту: забезпечує високий рівень охорони здоров'я, страхування від безробіття, пенсії за віком. За питомою вагою соціальних витрат у ВВП країна вийшла на перше місце у світі. Упродовж багатьох років Швеція очолює світові рейтинги за індексом людського розвитку.

Ще один аргумент для заперечення тези, що «глибока економічна наука відводить нас від реальності», – реалізація відомої теорії оптимальних валютних зон, запропонованої на початку 1960-х років американським економістом Р. Манделлом. Згідно з цією теорією, якщо ступінь інтеграції країни у світову систему фінансових угод, руху факторів виробництва і товарних потоків високий, то фіксований валютний курс – більш ефективний засіб досягнення внутрішнього і зовнішнього балансу порівняно з плаваючим курсом. Кільком таким державам стає вигідно впровадити єдину валюту. Саме завдяки своїм новаторським працям учений створив інтелектуальний базис для спільної європейської валюти. Його висновок про те, що більш ніж одна країна може дістати вигоду від використання спільної валюти, надихнув уряди європейських держав на створення євро. Спочатку 11 країн вступили до такого об'єднання, а потім усі 10 нових членів ЄС, які ввійшли до нього у травні 2004 р. (Словенія, Чехія, Польща, Угорщина, Естонія, Словаччина, Хорватія, Латвія, Румунія, Болгарія) відразу висловили бажання приєднатися до Європейського монетарного союзу. До речі, Словенія вже з 1 січня 2007 р. перейшла на євро, а Словаччина зробила це 1 січня 2009 р.

Актуальність теорії оптимальних валютних зон наочно доводять Саудівська Аравія, Кувейт, Катар і Бахрейн, підписавши 7 червня 2009 р. угоду про створення валютного союзу. Робоча назва валюти – халіджі, а попередній термін її запровадження – 2010 р. Крім того, Китай, Південна Корея і Японія ведуть переговори про єдину валюту в Азійсько-Тихоокеанському регіоні, яку, ймовірно, назвуть акю. Термін її запровадження залежатиме здебільшого від Китаю, оскільки темпи економічного розвитку КНР найближчим часом спрогнозувати доволі складно. Та й фіаско устрою плаваючого валютного курсу 1974–1985 рр. лише підкреслило важливість теоретичної конструкції, запропонованої Р. Манделлом, за яку він отримав у 1999 р. Нобелівську премію.

Численні приклади вагомості доробку видатних економістів можна продовжувати. Проте інтелектуальні досягнення, як наведені вище, так і висвітлені в засобах масової інформації, свідчать: основою авторитету Нобелівської премії є принцип, згідно з яким її присуджують за реальні наукові заслуги. Здебільшого всі нобеліанти (хоч дехто з них вважає себе чистим теоретиком) надали рекомендації для їх широкого використання в різних сферах господарювання. Аналіз багатьох монографій і новаторських статей демонструє, що впродовж кількох останніх десятиліть в економічній науці, незважаючи на наявні обґрунтовані розбіжності між науковцями з багатьох принципових питань, усе ж відбувся кардинальний поступ теоретичної трансформації, який проявився на таких фундаментальних напрямках:

1. *Підвищення ролі та поліпшення якості людини як капіталу і як суб'єкта творчої діяльності.* Суттєвий внесок у вирішення питань науково-концептуального характеру, пов'язаних із поглибленням розуміння сутності людського розвитку й закономірностей його якісного стану здійснив австрійський нобеліант 1974 р. Фрідріх фон Хайєк. На основі результатів його досліджень відбувся сучасний історичний поворот від сподівань на організаційні системи до надій на вільного, творчого й самостійного індивіда, до творення Інституту Людини, про який зараз так багато пишуть. Згодом факторний аналіз основних джерел матеріального накопичення вивів науковців на новий щабель бачення місця і значення людини в економічному світі. Економічна думка, еволюціонуючи, підійшла до розгляду поняття «людський капітал». Це сприяло появі й поширенню теорії людського капіталу, розробниками якої стали американські дослідники Теодор Шульц і Гаррі Беккер. Важливі результати отримано завдяки економічній психології (Д. Канеман, А. Тверскі) та моделюванню обмеженої раціональності (Г. Саймон). Вони точніше відображають реальність, збагачують нас фактами про поведінку індивідів, що не лише відтворює об'ємну картину економічної поведінки, а й сприяє розвитку економічної теорії. З огляду на це відбувається концептуальне переосмислення тенденцій розвитку світового співтовариства, що проявляється у вигляді зміщення акцентів із темпів економічного зростання і прогресування матеріального виробництва на соціальне «виробництво», гуманізацію суспільства, впровадження людських вимірів у визначення результативності економічних процесів. Темпи прогресу в галузі розвитку людського потенціалу в ХХ столітті не мають прецедентів.

2. *Розвиток ринкових механізмів економічної організації.* Протягом тривалого часу в науці домінували уявлення про спрощену конструкцію ринку. Теорія та економічна практика формувалися навколо загальної моделі ринкової економіки Л. Вальраса, який вважав, що в кожний даний момент у суспільстві існує єдиний ринок із єдиною системою цін (незалежно від того, є рівновага чи немає), однаковою для всіх економічних клієнтів. Французький нобеліант 1988 р. Моріс Алле запропонував іншу модель – систему ринків для різних товарів, причому один і той самий товар може продаватися і купуватися на різних ринках. У ній немає єдиного набору цін, акти ринкового обміну здійснюються не всі відразу, а відбуваються безперервно. Вчений

обґрунтував множинність ринків та велику кількість систем цін як відображення реальної зміни до економічного оптимуму. А запропоновані Р. Коузом новаторські положення про трансакційні витрати і майнові права стали провідною методологією у формуванні та розвитку ринкової системи господарювання. Розвиваючи й доповнюючи дослідження один одного, видатні економісти-нобелівські лауреати М. Фрідман, Дж. Стіглер, Дж. Акерлоф, М. Спенс, Дж. Стігліц – по суті, сформуvalи сучасну думку про ринкову систему як про цілісну складну відкриту світову економічну систему. Вона кардинально змінює традиційне світорозуміння (з її ідеями лінійності, абсолютизації об'єктивного над суб'єктивним, незмінністю традицій) на новий підхід з такими поняттями, як еволюція, нелінійність, ймовірність, невизначеність. Нобеліанти створили нову термінологію, описаний та доповнений ними ринковий механізм уже впроваджено в різних сферах господарства. Фактично однією з визначальних рис цивілізаційного економічного розвитку є домінування ринкових основ, ринкової парадигми, ринкових відносин, що виявляється у функціонуванні сукупності міжнародних ринків: товарів і послуг, ідей та інституцій, інвестицій і технологій, робочої сили, валютних і фінансових ресурсів тощо.

3. *Збагачення інструментарію прикладного аналізу в економічній теорії.* Його перелік поповнено такими новаціями нобеліантів:

а) *контрфактичні моделі*, що становлять основу кліометрії, за допомогою яких вивчають траєкторії економічних процесів минулого для оцінювання сьогодення та прогнозування майбутнього. Якщо основним інструментом, за допомогою якого економісти пізнавали світ, був метод регресії, або порівняльний метод (ставиться питання про те, як насправді змінювалися результати під впливом змін у вихідних чи екзогенних умовах), то розроблена Р. Фогелем та Д. Нортон модельна імітація ставить питання про те, як результати могли б змінюватися;

б) *контрольований експеримент*, запропонований В. Смітом, є найочевиднішою формою вимірів, призначених для встановлення наукових фактів (ставиться питання про те, як можуть змінюватися результати);

в) *«рівновага Неша»* – гнучкий метод аналізу різних конкретних проблем і ситуацій на ринках, яким доповнено теорію ігор, привніс в економіку, безумовно, потужний математичний інструментарій, революційне значення якого полягає в тому, що він звільнив економістів від виняткової залежності від формального математичного апарату фізики;

г) *розподіл Ховельмо* – трудомісткий, хоч і вражаючий, спосіб видачі моделі її «вірчих грамот», тобто оцінювання економічних моделей шляхом перевірки їхньої конгруентності вибраним даним, системі вимірів та інформації, що міститься в конкурентних моделях;

д) *ARIMA-аналіз часових рядів*. Це розроблена К. Гренджером і Р. Енглосом методологія, що є порівняно новим поколінням засобів прогнозу-

вання, заснованих на аналізі ймовірних (стохастичних) властивостей часових рядів.

4. *Формалізація економічних досліджень.* Саме математичний підхід дозволив перетворити етичний постулат у математичну аксіому, обґрунтувати повноту і несуперечність системи принципів справедливості. У другій половині ХХ ст. науковці дедалі активніше вели пошук механізмів справедливого розподілу результатів, отриманих завдяки кооперації між учасниками товариства. Визначено два головні напрями: новонароджена теорія колективного вибору, сформована на запропонованому К. Ерроу аналізі колективного вибору та індивідуальних оцінок, і теорія ігор, яку розвинули нобеліанти Дж. Харшані, Р. Селтен, Р. Ауманн, Т. Шеллінг. Завдяки їм товариство може знайти відповіді, наприклад, на запитання: що вибирати, якщо варіанти несумісні? Як вчинити в ситуації вибору між рівністю й ефективністю? Як врахувати інтереси групи, що відділилася від товариства? Як захистити прийняття колективних рішень від маніпулювання? Американські економісти Л. Гурвіч, Е. Маскін та Р. Майєрсон запропонували наукову методичку формування оптимальних механізмів для ефективного розподілу наявних переваг, вироблених благ, ресурсів, затрат на створення неподільного продукту, недопущення маніпулювання механізмами прийняття суспільних рішень, за що й були відзначені 2007 р. Нобелівською премією.

Цей перелік основних досягнень економічної думки, природно, не можна вважати ні вичерпним, ні деталізованим. Проте важливо виділити головне: осмислення наведених ключових позицій дає змогу адекватно представити цілісне уявлення проблемного поля сучасної економічної науки і висловити рішучу незгоду з твердженнями, що економічна теорія нібито перебуває у кризовому стані. Подібні думки, найімовірніше, породжені помилковим розумінням того, що можна і чого не можна очікувати від цієї галузі знань.

Підсумовуючи, зауважимо, що ще з часів давнього світу, тобто від появи перших держав, регулярно роблять спроби систематизувати економічні погляди (міркування) в економічну теорію, яку суспільство вважало б дієвою в галузі господарської політики. При цьому в міру здійснення змін в економіці, науці, техніці, інформаційно-комунікаційних технологіях, культурі мала би постійно оновлюватися та вдосконалюватися й економічна теорія. Тим більше за теперішнього кардинального зрушення світової економічної системи, коли не спрацьовує традиційна економічна теорія. Фундаментальні трансформації як ніколи потребують концептуального реагування.

Все зростаюче нагромадження значного арсеналу економічного знання, яке нестримно ускладнюється, формує надзвичайно розрізнений і несистематизований його масив. З одного боку, це робить його ще менш доступним для розуміння неспеціалістів. Відбуваються настільки швидкі й системні зміни, що за ними не встигає процес їх усвідомлення (інколи незрозумілість, туманність теоретичних схем навіть відлякує). З іншого – з кожним роком стає не лише дедалі важче досліджувати його фахівцям, а й, що най-

важливіше, вибирати з нього те практичне, що вкрай необхідне для налагодження механізму оптимального функціонування світової економіки, створення технології її трансформації відповідно до інтересів і потреб людини.

За умов, коли глобалізаційні процеси набули небаченого темпу розвитку та інтенсивності, назріла нагальна потреба закласти інтелектуальне підґрунтя нової стратегії розбудови суспільства на основі знань. Розвиватися воно має на базі не стільки різкого зростання масштабів виробництва, скільки швидкості поширення наукових знань і новітніх технологій. У такому світі на порядок зростає конкуренція в різних її формах. Але створення конкурентних переваг стає можливим через формування економіки динамічних знань.

Світ продовжує надзвичайно інтенсивно насичуватися знаннями й ускладнюватися. Сучасна наука перетворилася на найпотужнішу виробничу силу, а фундаментальні знання становлять основу інновацій. Якщо економіку динамічних знань розглядати з прикладних, практичних позицій, то постає низка актуальних питань, а саме: *які новаторські економічні знання обрати для інтенсивного нарощення такої економіки, який критерій їхнього відбору (адже, зазвичай, те, що на певному етапі соціально-економічного розвитку було прогресивним, згодом починає деградувати), як інтелектуалізувати освіту і надати їй випереджувального характеру, що є мірилом оцінки прогресу економічної науки?*

Започаткування Нобелівської премії з економіки не було побажанням Альфреда Нобеля (як це з 1901 року завдяки йому зроблено для п'яти галузей наукової та суспільної діяльності). Найімовірніше, це був своєрідний експеримент, ініціатива групи шведських учених і банкірів, які відштовхувалися від умов заповіту відомого мецената. Тривалий період чіткої реалізації нобелівського експерименту в галузі економіки – аж 40 років – свідчення його успішності. За цей час нагромаджено масштабний обсяг інформації, що міститься в новаторських працях нобеліантів. Виходячи з розуміння природи економічного пояснення, ми спробували дослідити цей цінний інтелектуальний масив. Ця доволі тонка та складна теоретична матерія є надійною базою для проведення суто логічного аналізу, виявлення об'єктивних закономірностей у розвитку економічної теорії, вироблення практичних рекомендацій, висунення наукових гіпотез. Фактично за останню третину XX століття ми одержали нову галузь економічної науки, яку умовно можна назвати економічною нобелелогією.

На основі цього теоретичного висновку доречно висловити дві практичні пропозиції. За умов, коли глобалізаційні процеси набувають небаченого розвитку, стало очевидним, що освіта загалом і вища зокрема не встигають у своєму змістовному плані за швидкозмінюваними процесами, потребами інтелектуального забезпечення розбудови суспільства на основі динамічних знань та вискооефективних технологій. Недолік вищої освіти в багатьох державах світу і в Україні зокрема – у віддаленості освіти від науки. За твердженням президента Академії наук вищої школи України М. Дробнохода, «сьогодні понад 60 відсотків українських ВНЗ ... взагалі не

ведуть наукових досліджень» [15]. Хоча практика окремих університетів, насамперед тих, які виховали лауреатів Нобелівської премії, свідчить про те, що наука має творитися й у вищих навчальних закладах.

Своєрідним компасом у світі науки стала Нобелівська премія з економіки. На фоні нових і сучасних напрямів, сфер і методів досліджень, які народжуються, вона доволі чітко визначає, які з них є базовими. Розроблені концепції, запропоновані нобеліантами ідеї – це наче картограма досягнень економічної науки, вагоме підґрунтя для вдосконалення способів аргументації економістів (тому й потрібен постійний аналіз і критичне його переосмислення). Пласт новаторських економічних знань, запропонований економістами-нобеліантами світовому співтовариству, продовжує збільшуватися. Як його використовувати й оперативно доносити до широкого загалу?

Нагальною нині стає проблема професійного і дохідливого трактування нових знань, їхнє поширення в суспільстві і, чи не найважливіше, залучення до системи вищої освіти. Адже в Україні та в деяких інших країнах навіть на даному етапі маємо неспроможність чинних програм, підручників і навчальних посібників відображати радикальні зміни в реальному економічному житті країни. Більшість із них характеризується різкою однаковістю як для бакалаврського і магістерського курсів, так і для аспірантури. Ситуацію, що склалася, неможливо виправити, йдучи шляхом косметичних поправок до програм та підручників з історії економічних учень, економічної теорії чи політичної економії.

Вкрай необхідно розділяти навчальний матеріал між бакалавратом, магістратурою і аспірантурою. Наприклад, курс економічної теорії в магістратурі повинен продовжувати бакалаврський курс, опиратися на нього як на закладену базу. Водночас аспірантський курс має різнитися за змістом, послуговуватися інструментарієм нових економічних ідей та здобутків. З огляду на це, в основі механізму постійного оновлення навчальних програм могло б бути запровадження у ВНЗих вивчення нового фундаментального курсу економічної теорії – економічна нобелелогія [16].

Запровадження курсу «Економічна нобелелогія» покликане забезпечити:

- подолання історичної обмеженості знання, запізнюваності в освоєнні та викладанні нових знань, особливо міждисциплінарного характеру. Нобелелогію цікавить, під впливом яких умов змінюються погляди на економічну дійсність, як еволюціонує трактування базових категорій, вдосконалюються методи економічних досліджень. Вона допомагає зрозуміти загальну спрямованість розвитку економічної науки, трансформацію її генеральних напрямів, взаємозв'язок з економічною політикою і практикою;
- стимулювання у студентів сприйнятливості до нововведень, ініціативної участі в науково-дослідницькій творчості. Нобелелогія – реальний шлях до відродження в молоді інтересу до наукової роботи;

- створення диверсифікованої системи навчальних програм в економічних ВНЗ, яка передбачала б різний обсяг курсу «Економічна нобелелогія» для бакалаврату, магістратури й аспірантури;
- якісно новий рівень перепідготовки та підвищення кваліфікації викладацьких кадрів, оскільки в сучасному світі будь-який нагромаджений рівень знань швидко починає відставати від потреб інтелектуального середовища. Наприклад, у країнах із соціально орієнтованою економікою постійно збільшується тривалість навчання дорослого населення. Так, за останню чверть XX століття в Італії вона зросла з 5,5 до 13,5 року; в Японії – з 9,2 до 16,1; у Франції – з 9,8 до 17,2 року. Тобто формування економіки динамічних знань вимагає випереджального розвитку освітньої сфери, зокрема професійної. А необхідність постійно вдосконалювати свої знання вводить викладачів у новий освітній простір.

Зміни в технології вищої економічної освіти – це відповідь на певний соціальний запит, передумова утвердження нової ідеології підготовки економістів, перепідготовки викладацького складу, реалізації ідей Болонської декларації. Це перше.

І друге – динамічність та багатоплановість соціально-економічних змін змушує дослідників переглядати чимало донедавна актуальних теоретичних положень. Тому має значення не стільки те, від яких зжитих концепцій чи доктрин відмовляються вчені, а те, з якою парадигмою пропонують рухатися в майбутнє, за рахунок яких підходів системно і послідовно адаптуватися у світовий економічний простір.

У процесі проникнення наукових досліджень в глибинну сутність нашої дійсності теоретичне знання функціонує як складна система взаємодій різних напрямів економічної науки та її зовнішніх зв'язків з іншими науковими галузями. Відомо, що в процесі розвитку науки виникають радикальні зміни парадигми, схем пізнавальної діяльності, які уособлюють прогресивну систему ідеалів і норм дослідження [17]. Проблемні ситуації, що виникають на шляху нескінченного процесу пізнання, постійно ускладнюються, охоплюють дедалі більше явищ дійсності, багато з яких потребують міждисциплінарних досліджень. При цьому формується нова трансдисциплінарна теорія, можливо, й наукова галузь і нескінченно повторюється ітераційний процес (від одних дисциплін – через міждисциплінарне дослідження – до нових дисциплін із новим предметом дослідження) у напрямі наближення до цілісної загальнонаукової картини світу.

Багато фундаментальних економічних проблем неможливо зрозуміти, застосовуючи методи якоїсь однієї дисципліни, вони потребують різногалузевих знань. Для подолання таких проблем необхідний міждисциплінарний підхід. Елементарна синхронізація наукових досліджень дала б відчутний синергетичний ефект. Суть її полягає в моніторингу та системному аналізі інтегрального стану предметних галузей. Цей підхід актуальний для економічної теорії, яка, здійснивши якісний прорив у 1960-х роках, перебуває на

черговій стадії нагромадження енергії для переходу в наступний виток спіралі розвитку. На її фундаментальній основі різні наукові напрями й концепції використовують різноманітні умовні поняття, методологію, типи абстракцій, а отже, різні мови передавання знань. Установлення взаємозв'язків між цими мовами – один зі шляхів розвитку міждисциплінарної взаємодії.

Нині вже недостатньо констатації того лише факту, що «економічна теорія не є єдиною, вона не розглядає економіку в розвитку й у взаємозв'язку її основних аспектів і проблем» [18]. Нові соціально-економічні умови породжують необхідність оновлення системної композиції сучасної економічної теорії. Одним з елементів цього процесу могло б бути використання економічної нобелелогії як базової гіпотези. Це сприяло б подоланню роз'єднаності наукових напрямів і дисциплін, а отже, активізувало би скоординованість діяльності наукових установ, їхньої тематики. Звернення до праць лауреатів Нобелівської премії динамізує розвиток економічної теорії через процеси обміну парадигмальними настановами, поняттями і методами різних наук, що є відображенням сутності міждисциплінарної проблеми.

Вчені пройшли довгий і тернистий шлях, щоб зрозуміти, що Всесвіт безкінечний. Саме ця його риса стимулює потребу постійного пізнання. То ж чи може бути доречною категоричність твердження про успіх або неуспіх економічної науки?! Пізнання (або інтелектуальна погоня за новими ідеями, що розширюють горизонти нашого розуміння світу) має тривати.

Література

1. Баумоль У. Чего не знал Альфред Маршалл: вклад XX столетия в экономическую теорию // Вопросы экономики. – 2001. – № 2. – С. 104.
2. Хайлбронер Роберт Л. Экономическая теория как универсальная наука // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1993. – Т. 1. – Вып. 1. – С. 53.
3. Балацкий Е. В. Мировая экономическая наука на современном этапе: кризис или прорыв? // Науковедение. – 2001. – № 2. – С. 25–45.
4. Лоусон Т. Современная «экономическая теория» в свете реализма // Вопросы экономики. – 2006. – № 2. – С. 98.
5. История экономических учений: (современный этап): Учебник / Под общ. ред. А. Г. Худокормова. – М.: ИНФРА-М, 1999. – С. 689.
6. Див.: Heilbroner, Robert and William Milberg. The Crisis of Vision in Modern Economic Thought // Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
7. Полтерович В. М. Кризис экономической теории // Экономическая наука современной России. – 1998. – № 1. – С. 47.
8. Там же. – С. 49.

9. Ходжсон Джеффри. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории / Пер. с англ. – М.: Дело, 2003. – С. 19.
10. Руденко Микола. Глобалізація і Україна // Дзеркало тижня. – 2002. – 13 липня. – С. 10.
11. Экономическая теория: вопросы методологии исследования и методика преподавания // Вестник Московского университета. – Серия 6. Экономика. – 2006. – 6. – С. 80.
12. Худокормов А. Современная экономическая теория Запада (обзор основных тенденций) // Вопросы экономики. – 2008. – № 6. – С. 23.
13. Див.: Балацкий Е. В. Мировая экономическая наука на современном этапе: кризис или прорыв? // Науковедение. – 2001. – № 2.
14. Там же.
15. Стріха М. Куди прямує університетська наука? // Дзеркало тижня. – 2006. – 25 березня. – С. 13.
16. У цьому зв'язку вже побачив світ наповнений науковим доробком нобеліантів навчальний посібник Довбенка М. В. «Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія): – К.: Видавничий центр «Академія», 2005. – 336 с. (Альма-матер) та монографія Довбенка М. В. «Криза економіки – не криза науки». – К.: ВЦ «Академія», 2009. – 304 с.
17. Див.: Кун Т. Структура научных революций / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1977. – 300 с.
18. Ольсевич Ю. Я. О психогенетических и психосоциальных основах экономического поведения // Вестник Московского университета. – Сер. 6. Экономика. 2008. – № 1. – С. 6.

Стаття надійшла до редакції 3 грудня 2009 р.